

Lengyel András

A „pesszimista” presztízs-értelmezés

A Babits–Leopold-vita egy tanulsága

„...ha valaki saját belső értékét kívánja jelezni prestige-e hangoztatásával, téved, mert csak sikerét jelzi vele, az emberek lelkében elért kedvező értéklátszatot, melynek magja vagy belső üressége még kérdéses. Egyenlő körülmények között mindig nagyobb prestige-e van annak, aki szavaira, mint annak, aki erkölcsére vigyáz.”

(Ifj. Leopold Lajos, Huszadik Század, 1910. 1–2. sz. 112.)

*„Ingyen szalonba csak az egérfogóban van.”
(Városi folklór, a 21. sz. elején.)*

1

A születő modern magyar társadalomtudomány egyik legjelentősebb – sok vonatkozásban máig izgalmas – műve alighanem ifj. Leopold Lajos (1879–1948) 1912-ben megjelent monográfiája, *A presztízs*. 1913-ban angolul, 1916-ban németül is megjelent, s fogadtatása nemzetközileg is jól alakult. Idehaza többek között olyanok írtak róla, mint Jászi Oszkár a Huszadik Században, Babits Mihály a Nyugatban, vagy Palágyi Menyhért a Magyar Figyelőben. Külföldi recepciójáról a Huszadik Század terjedelmes, sok tételt tartalmazó szemlét adott. S ami a magyar szociológia történetében nem túl gyakori, évtizedek múlva, a professzionalizálódó magyar szociológiatudomány felfedezte a maga számára e könyvet, s a 80-as években új, szélesebb olvasói körhöz is eljutó kiadás született belőle. A történetírás, a szaporodó tanulmányok tanúsága szerint, magát a szerzőt, Leopold Lajost is felfedezte. A szekszárdi születésű kitűnő író és szociológus története mégsem sikertörténet. A magyar társadalomtudományok szaggyatott, amnéziás története ugyanis eleve kizárta, hogy az arra érdemes művek egy szervesen épülő folyamat részeivé, tartópilléreivé váljanak – jellemző, hogy már voltak világhírré jutott magyar szociológusok (külföldön), amikor itthon az akadémiai-egyetemi intézményrendszer még nem fogadta be a szociológiát, a „szociológus” szó szitokszónak számított. S ami még rosszabb, az emelkedő szakaszokat a „történelem” utóbb is rendre visszametszette. (Zárójelben érdemes megjegyezni, a korviszonyok ma sem kedveznek e tudásterületnek. Tetszik vagy sem, e tudomány – tisztelet a kevés számú kivételnek – mára piaci megrendeléseket kielégítő „közvélemény-kutatási” jelentések gyártójává redukálódott.) Ráadásul Leopold Lajos helyzetét, tudománytörténeti sorsát mindemellett személyi körülményei is kedvezőtlenül alakították. Mint szociológus (ahogy már Jászi Oszkár főleglegette róla szólva) *outsider* volt, mint társadalomtörténeti képlet pedig atipikus. Földbirtokos volt, aki csakugyan gazdálkodott, s szociológiával, irodalommal csak szabadidejében, benső késztetései engedelmességgel foglalkozott. S helyzetét bonyolította, hogy ráadásul úgynevezett kikeresztelkedett zsidó értelmiségi volt, aki nem a jellegzetesen „zsidós” társadalmi szerepekben mozgott – társadalomtörténeti határhelyzetben élt. Hogy egyike volt a kor sokoldalúan képzett, tudás- és kultúra-

tisztelő zsidó intellektusainak, persze le sem tagadhatta volna, életkörülményei azonban az agráriumhoz kötötték. Azaz, ide is, oda is tartozott, de itt is, ott is szokatlan – „idegen” – jelenség maradt. Ez a helyzet persze speciális érzékenységgel verte/áldotta meg, sok minden iránt fogékonyra tette, a társadalmi beágyazottság stabilitásától azonban megfosztotta. Sorsába szinte be volt kódolva, hogy műve majd kiesik a köztudatból, s újra s újra föl kell fedezni.

Könyve, *A presztízs* azonban több mint egy évszázad múltán is inspiratív és – a szó jó értelmében – aktuális mű. Érdemes az újraolvasásra, az elgondolkodásra.

2

A könyv keletkezéstörténetét csak nagyon hozzátétőlegesen ismerjük. Annyi bizonyos, hogy 1908 körül már foglalkoztatta a téma – 1912-ben ő maga legalábbis erre utalt (Nyugat, 1912. I. 985.): „*ezelőtt öt évvel [vagyis 1908-ban!], mikor a presztízst elemezni kezdtem*”, írta. Valószínű, hogy az agrárszocialista mozgalmak szociálpszichológiáról írott cikke is már ennek az érdeklődésének a szárnypróbálgatása volt. Maga a szó és a tematika azonban explicit alakban csak a *Huszdik Század* 1910. január–februári (jubileumi) számában jelenik meg. Ekkor az indulás 10. évfordulóját megünnepelni készülő szerkesztőség rövid, reprezentatív írásokat kért munkatársaitól, így Leopoldtól is. Ő pedig ekkor már *A presztigeről* címmel adott írást a lapnak. Maga a cikk csak három nyomtatott oldal, de nem a (majdani) könyv részlete, hanem szinopszisa, vagy inkább (előzetes) rezüméje. Árukodó jel, hogy a cím írásmódja ekkor még nem a magyar fonetikát követi, őrzi a szó idegen eredetét, de a két mottó már azonos azzal, ami majd a könyvben is szerepel, s a téma exponálása is erősen emlékeztet a könyv nyitó gondolatmenetére. Mindez arra enged következtetni, a monográfia kézírata ekkor még nem volt készen, Leopold még dolgozott rajta, de a feldolgozás már eléggé előrehaladott állapotban lehetett. Mivel a könyv kinyomtatott példányai E. Bártfai László (1987) szerint 1912. január végén kerültek a könyvesboltok polcaira, s mivel a nyomdai előállítás (szedés, tördelés, nyomtatás stb.) az akkori viszonyokat ismerve aligha vett igénybe sok időt, az anyag végleges elrendezése és megformálása valószínűleg 1911 januárja és decembere között történt. A kézirat véglegesítése 1911 őszére, a nyári mezőgazdasági munkák lezárulása utánra tehető. Az ötlettől a megjelenésig terjedő öt év munkaidőt a feldolgozott anyag széles köre, mennyisége és a téma újszerűsége önmagában is magyarázza. De tudjuk, Leopold nem is dolgozhatott kéziratán folyamatosan. A gazdálkodó életformája óhatatlanul bizonyos ciklikusságot vitt tudományos munkájába is.

Leopold igen széles érdeklődési körű gondolkodó volt, s tudta, ő nem jellegzetes „huszadikszázados” szociológus. Szövetségeseit így, egyebek közt, az írók közt (is) kereste. Adott például „földije”, a gondolkodói kvalitásokat is mutató Babits Mihály szavára is – ez, egyebek közt, 1912. március 3-i, Babitshoz írott leveléből is kitetszik. S az sem lehetetlen, hogy a könyvet Babits, mint afféle informális, „baráti” lektor, előolvasó már kéziratban is olvasta. A levél egyik mondata mintha erre utalna: „*Az a körülmény*”, írta ekkor Babitsnak Leopold, „*hogy már könyvem első átnézésére is Önt bátorkodtam felkérni, mutatja, mily megkülönböztetett tisztességnek tartom, ha munkámmal Ön foglalkozni kegyeskedik.*” (Babitslev 97.) Ez a mondat persze expressis verbis csak a felkérést igazolja, arról nem tudósít, hogy Babits eleget is tett-e ennek a felkérésnek, s lehet, hogy a kilátásba helyezett (s hamarosan csakugyan meg is valósuló) ismertetés ennek az „előolvasásnak” az utólagos, de nyilvános kiváltása volt. Ám akárhogy is történt, tény, a könyvvel a Nyugatban Babits „foglalkozott”. S ami szempontunkból nem kevésbé fontos, Leopold a kritikához, előzetesen, értelmezéskönyvitő háttérinformációkat adott Babitsnak.

A március 3-i levél vonatkozó passzusa a presztízis-könyv metaszovege, szerzői értelmezési kerete. Érdeemes számolnunk vele. A gondolatmenet első fele a kortárs-szociológia kritikája, a distanciálódás: „*Pokoli zűrzavar, minden gondolkodó embert undorító gondolat-szemét gyűlt meg az utolsó évtizedekben »szociológia« gyűjtőnév alatt*”, írta. „*Az emberek – a kérdés ismerettani tisztázása helyett – oly szisztémákon és beosztásokon törték a fejüket, melyek a lehető legnagyobb mértékben emlékeztessenek a természettudományok szisztémáira, beosztására s. i. t., anélkül, hogy az új diszciplína belső logikája, helye gondolataink között nyugtalanította volna vérszegény és végig nem gondolt analogizálásukat. Én igen régi eredtű meghasonlással néztem sokáig kisdud játékaikat, amíg beláttam, hogy vagy gondolkoznom kell vagy odább állnom. Az egész, gyönyörű nagy szociológiában Ön m. t. Uram a társadalom fogalmának, az egész diszciplína ez ősprtoplasmájának egy valamire való kísérletét sem találhatja meg. Mi a különbség pld. társadalom és részvénytársaság közt? kérdezze meg kérem e vaskos könyveket firkáló uraktól, hol kezdődik a társadalom? miben különbözik minden más tüneménytől? hol van a szociológia sui generis birodalma, ami nem-jog, nem-ethika, nem-pszichológia nem politika s. i. t., hanem ismereteink egy külön, minden mástól megkülönböztethető, saját törvényű világa.*” (Babitslev 97–98.) A gondolatmenet második fele az így előkészített specifikációnak a meghatározása. A leopoldi elkülönöződés, s egyben a saját tárgy kijelölése, tematizációja. Úgy vélte, „*hogy jogi, etikai, pszichológiai, politikai stb. ismereteink, vagyis a már ismert diszciplínák mindaddig nem mondják fel a szolgálatot az emberek társas együttélésének vizsgálata körül: amíg az emberek szeretni vagy gyűlölni tudják egymást (elfogultság, előítélet) vagy érteni tudják egymást (fogalom), de menten kifogyunk régi diszciplínáinkból, mikor az előítélet és fogalom a tömeges állandósággal lehetetlenné válik: mikor az emberek már nem ismerik egymást, mikor az értékelés már csak pszichológiai, gondolatmechanikai. A látszat-uralom világa, mely előbb nem volt, a mérközés nélkül való diadalok s az értékelés nélkül való hódolatok világa: íme, ez a csak-társadalom, a csak-éppent-társadalom. Úgy éreztem, hogy e világnak külön logikája van, helyesebben logikátlanságának törvényszerűségei lehetnek, hogy lelkesedések és embergyűlöletek zúgják keresztül, amelyeket lehetetlen erkölcsieknek nevezni s. i. t. Szembeszökő, óriási tüneménysoron akartam úttörésemet szemléltetni, elkülönítve a presztízistől a tekintélyt.*” (Babitslev 98–99.)

Magáról a szorosabb értelemben vett presztízsről itt csak egy rövid félmondat szól, az sem definíció, hanem csak elhatárolás egy hagyományos, már bevett fogalomtól, de maga a gondolati szerkezet, amelyben mozog, világos. Nem mondja ki explicit alakban, de egyértelmű, a *társadalmiság* (voltaképpen tömegtársadalmiság) mibenléte az, amely foglalkoztatja, s amely szerinte a társadalmat konstituálja, egy „látszat-uralom” – egy olyan látszaton nyugvó uralom, amelynek ő a hagyományos tekintélytől való megkülönböztetésül a *presztízis* nevet adta. (Arról, hogy miért éppen a presztízis szó lett a jelölője annak az óriási „tüneménysornak”, amelyet könyvében bemutat és elemez, itt, e levélben nem esik szó. Erre később még vissza kell térnünk.) Megközelítése újszerűségével, mondhatnánk, eredetiségével, s az abból adódó nehézségekkel mindenesetre Leopold tisztában volt, s nagy önismerettel szólta is róla levelében: „*Sok keserűség közt életet a remény, vigasztal annyi mindenért, hogy újat mondtam.*” „*[B]iztosra veszem, hogy a dádóság és nehézkesség, mely elméletemet és stílusomat beárnyalja, a születő új gondolatrendszer fájdalmát, gyermeki fájdalmait jelzi s ami szó-faragás és árnyalat-hajszolás van benne, a magányos, úttalan gondolkodó tanácstalansága, aki keresett, de nem talált praecedenseket és szótárakat.*” (Babitslev 99.)

Ez a felületesen olvasva csak szokványos magamentségnek tetsző magyarázat, húzzuk alá, nagy önismeretről s világos szakmai öntudatról árulkodik. Leopoldnak csakugyan egy új „szótárát” is alkotnia kellett, s ez hol sikerült neki, hol nem. A könyv legsebezhetőbb pontja éppen az, hogy e szótár szavai nem mindig kellően markánsak, átütőek, s javaslatait

nem mindig tudta elfogadtatni azzal a szakmai közösséggel, amelynek könyve elsődlegesen szólt. A mai történeti rekonstrukciónak éppen ezért e szótár belső kontúrjainak élesebbre húzása az egyik el nem hanyagolható feladata.

3

A könyv fő vonalainak felismerése szempontjából jó kiindulópont a Babits és Leopold közt a *Nyugat*-ban lezajlott vita. Babits ugyanis, ígéretéhez híven, megírta a könyv kritikáját, és írását már a *Nyugat* 1912. május 1-i száma hozta is. Fölhasználta Leopold levelét, idézett belőle egy fontos passzust, majd így folytatta: „Másszóval: Leopold egy egész szociológiának alapjává a presztízsz fogalmát teszi, amelyet élesen elkülönít a tekintély fogalmától. A tekintély logikai és ethikai motívumokra vezethető vissza, a presztízsz alapján logikátlan és ethikátlan tünet, és ép azért – ezt a szociológus talán nem is mondja nyíltan, de egész könyvében átérzik – rossz. Mindazonáltal ez a rossz alaptünete az egész társadalomnak.” (*Nyugat*, 1912. I. 831.) Ez az értelmezés, amely az egész kritika logikai centruma, egyszerre érzékeny diagnózis és megengedhetetlen redukció. Babits jól hallja ki a könyvből Leopold „pesszimizmusát”, a tömegtársadalommal szembeni aggályát, ugyanakkor a modern társadalom belső kohéziójának, érzelem- és gondolatmechanikájának mibenlétéről, ellentétben a könyvvel, nincs szava, ezt a problémát igazában nem is érzékeli. E ponton Babits maga is azt a gondolatatlanságot képviseli, amely ellen könyvét Leopold megírta. Ez érthető, mert Babits magával a presztízszsel, a presztízsz középponti szerepével szemben is szkeptikus. Árulkodó e tekintetben, hogy a „presztízsztünetnyekre” egy helyen feltételes módban utalt: „ha a társadalmi lélektan csakugyan speciális alaptünetményeit képezik”, mondja (1912. I. 832.). Vagyis számára ez az összefüggés egyáltalán nem volt evidens. A presztízsz, s így a könyv iránti szkepszise mélyén egy jól kitapintható modernista illúzió, az újba s az újításba vetett aggálytalan bizalom húzódik meg. „Nem tudok egyetérteni Leopold pesszimizmusával”, írta. „A presztízsztünetnyek [...] nem lehetnek károsak épp e társadalomfejlődésére. Presztízsz mindig az újnak, a távolinak, az elzártnak van s minden presztízsztünetmény visszavezethető az ismeretlen tiszteletre, vágyára vagy féltelmére, azokra a mély és nagy érzésekre, melyekkel az emberi lélek minden újdonsággal szemben áll. S ez valóban nagy dolog, mert hisz az emberi élet nagy eseménye az újdonság, az új érzés. Tisztelünk mindent, ami ismeretlen, távoli, ami számunkra még új érzések forrása lehet, semmit nem tisztelünk, amitől ezt nem várjuk. S szükségünk és kéjük ez az érzés s szívesen elzárjuk megismerésünk elől a lehető érzések egy részét, hogy legyen lelkünknek izgató ismeretlen: ez magyarázata a tabutünetményeknek. S a presztízsz megszűnése egy illúzió megszűnése: kéjforrásvesztés.” (1912. I. 832.) Nem kétséges, a fiatal, kísérletező és programosan „modern” Babitsnak fontos önjellemzése, vallomása e pár sor. Sokat elárul költői motivációjáról is. S az illúzió, amely érvelése mögött megfogható, az adott irodalomtörténeti pillanatban, a modern magyar irodalom csúcra járása közben, történetileg érthető és magyarázható. Ez az illúzió kellett a kísérletezésekhez, a tematikai és poétikai újítások s felfedezésekhez. De tárgyi szempontból e vélekedés nem több, mint projekció, a saját lelki diszpozíció általános érvényű elvként való kivetítése. Így Babits saját meghatározáskísérlete sem több egy – frappánsan formulázott – modernista ideológmánál: „A presztízsz tehát azt a viszonyt fejezi ki, amelyben az emberi lélek az ismeretlennel szemben áll s lényegileg több a tekintély egy elítélendő, indokolatlan neménél.” (1912. I. 832.) Vagy úgy is mondhatnánk, ez az „optimista” presztízsz-értelmezés esete. Ezzel azonban elzáródott a könyv megértésének lehetősége.

A könyv általánosságban való dicsérete így természetesen keveset ér. Hogy a „könyv érdekes és jól van megírva”, hogy „figyelmünket felhívja” e fontos tüneténysorra, hogy

adatai „sokszor nagyon érdekesek”, de még az is, hogy „a madár el van fogva” (ti. megtörtént a tárgy tudományos tematizációja), elismerő, de lényege szerint csupán retorikai gesztus. Nem hatálytalanítja a könyv meritumának meg nem értését. Babits kritikájáról itt nem is kellene szólnunk, ha nem exponálná nagyon élesen Leopold „pesszimizmusát”, a presztízsnak, mint *sui generis* „rossz”-nak a (logikai) lehetőségét (amellyel ő, mármint Babits ugyan nem ért egyet, de amely ezek szerint értelmezési lehetőségként mégiscsak fölmerült). Leopold ugyanis – miért, miért nem – ekkor már mindkettőt tagadta, ám mindkettő benne van könyvében. S egy évszázad távolából mindkettő lényeges.

4

A félig vagy félig sem megértett Leopold respektálta „mélyen tisztelt földijét”, jelentős alkotónak tartotta (okkal s joggal), s nem is tartózkodott a Babits iránti elismerő gesztusoktól. Rájött azonban, hogy nemcsak nem kapta meg Babitstól azt az intellektuális megerősítést, amelyet remélt a „szociológusokkal” szemben, de könyve lényegének megértése is elmaradt. A kritikai recepció olyan irányba fordult a *Nyugat* „figyelőjével”, amely éppen alapfelismerése iránt mutatott érzéketlenséget. Így, tisztelet ide, tisztelet oda, válaszolt a kritikára. Vitacikke tónusa higgadt, nem személyeskedő, nem a személyi ütközést keresi, de csalódottsága nyilvánvaló. A *Nyugat* hasábjait azonban igyekezett fölhasználni könyve érdekében, és – élve az önértelmezés lehetőségével – válaszát „felvilágosító megjegyzések”-ként közölte.

Vitairata a *Nyugat* 1912. június 1-i számában jelent meg, Babits pársoros viszonzásával együtt. Leopold most is hangsúlyozta Babits jóindulatát, „pontos és tömör irányát”, s egy udvarias gesztussal mintegy önmaga fölé emelte, amikor Babitsot „az óceánok tudós kapitánya”-ként nevezte meg, önmagát viszont egy „kis dunajeci tutaj”-ra helyezte. (1912. I. 984.) Válasza tónusa azonban nem akadályozta meg a kritika visszatartásában, a „földijének” való ellentmondásban. „Könyvem alap gondolatát Babits néhány pompás mondatba próbálja sűríteni”, írta. „Jóindulata és fáradtsága megtisztelő. Csak az a baj, hogy amivel gondolataimat ki akarja egészíteni, könyvemben különben is benne van, amit meg ki akarna vetni belőle, nincsen benne.” (1912. I. 984.) Ez a replika, a stílus minden temperáltsága ellenére, nagyon erős ítélet, ezzel voltaképpen a kritika lényegét utasítja vissza. A vita merituma kétségkívül a presztízis „rossz”-ként való meghatározása, illetve Leopold „pesszimizmusa”. A vitapozíciók megítélése mégsem evidens, sok minden összecsúszik itt. Leopold joggal szögezte le, s könyvéből vett idézetekkel igazolta is, hogy a presztízisben nemcsak „rosszat” látott, sőt szükségképpeninek (is) vélte azt. Könyve 15. oldaláról idézte például ezt a tézisét: „a presztízsszel nemcsak a téves, a rossz, a rút él és boldogul, hanem az igaz, a jó, a szép is. A presztízis nem jelenti szükségkép az igazság, szépség, jóság bukását, csak összetéveszhetősegeket, veszedelmes közös nevezőjüket jelenti a hazugsággal, rosszasággal, rútsággal.” (1912. I. 984.). Ez az érvelés tárgyilag pontos, hiteles, csakugyan a presztízis kétélűségével számol, azaz nem csak a negatív funkciót hangsúlyozza. S álláspontja, ha nem csak anomáliákat akart megjelölni, hanem általános érvényű, univerzális elvíg akart eljutni (márpedig a társadalmiság középpontba helyezésével ezt akarta), szükségképpen értelmezés volt – ezért építhetett rá egy egész szociológiát. Érthető hát, hogy Babitscsal szemben is ragaszkodott tézise érvényességéhez. De a vitahelyzet mégsem kedvezett a presztízis-konceptió pontosabbá tételének. Önigazolásra, korábbi állításai szimpla megerősítésére készítette Leopoldot, holott éppen az „összetéveszhetőség”, „a veszedelmes közös nevező” vonalán lett volna célszerű továbbmennie. Ezt azonban Babits „pesszimizmus”-vádja blokkolta, noha éppen ez a (Babitstól jó érzékkel fölismer) pesszimizmusvonal vezet-

hetett volna a presztízs-funkció mélyebb megértéséhez, pontosabb leírásához. Leopold Babitscsal szemben felhozott példái persze ettől függetlenül jogosak, és hatálytalanítják az egyoldalúság Babits sugallta vádját. Így jogos Leopoldnak a kritikára való összegző reflexiója is: „Hogy még az ilyenmű bírálatot is belegyömöszölhessem abba a meghatott csodálatba, melyet Babits iránt változatlanul érzek, – az ősi szállóigéig kell visszanyúlnom: dormitat Homeros.” (1912. I. 985.)

Leopold cáfolta az újdonság és a presztízs között, Babitstól felismerni vélt összefüggést is. „Babits abból indul ki”, írta, „hogy presztízse mindig az újnak, a távolinak, az elzártnak van s hogy mindent tisztelünk, ami ismeretlen, ami számunkra új érzések forrása lehet. Én is így gondoltam ezelőtt öt évvel, mikor a presztízst elemezni kezdtem. Csakhogy nem így van. Nincs mindannak presztízse, de nem is csupán annak van, ami valóban új, távoli, elzárt, ismeretlen, hanem presztízses lehet, ami csak az újság, távoliség, elzárttság, ismeretlenség benyomását teszi s annak ingerével hat, a lényegtelenül, lélektelenül, véletlenül újnak, az akaratlanul vagy ügyeskedve távol maradónak s az elzárkózó közhelynek, és van új, amitől vihogva fordul el a közvélemény, van távoli, amit csak exotikusnak nézünk, elzárkózás, mely csak közönyt teremt, ismeretlen, amely csak nevetséges.” (1912. I. 985.) Majd, további példák sorolása után, summázva is kimondta: „Ezer ellenmondás rajzik fel, ha kissé közelebb lépünk Babits csinos, de törekeny presztízs-fogalmazásához.” (1912. I. 986.)

Ez a cáfolat megint sokba került Leopoldnak. Babits tézise s annak elkerülhetetlen cáfolata megint. E ponton is blokkolta az értelmezés továbbfejlesztését. Itt is igazában a látszat – a „benyomás” – keletkezésének a folyamata s törvényszerűségei lettek volna az érdekesek.

Babits kritikájának harmadik, lényeges elemére Leopold már válaszcikke elején reflektált, láthatóan igyekezett azt letudni. A terminológia – a „szótár” szavainak megválasztása – azonban hosszabb, részletesebb és konkrétabb kifejtést kívánt volna. Amit e tárgykörben Leopold Babitsnak válaszolt, az általánosságban jó s elfogadható, de éppen mert általánosságban marad, kevés. „A »udákos műszókat« három csoportra osztom”, írta. „Az elsőbe sorolom azokat, amelyekkel szemben Babitsnak igaza van. Egész sor mondatom árnyalatos bonyolultságát csak a gondolat forrongása idején nézhettem elkerülhetetlennek, az irány felesleges ácsorgásai, ha újból megírhatnám könyvemet, bizton elmaradnának, nem egy tépelődést ma már fontoskodásnak látok. [...] A Babitstól megrótt kifejezések egy más csoportja a kialakuló gondolatrendszer tapogatózásával menthető, hisz amit e könyv megkísérel, bírálóm ítélete szerint is »az elme formáinak első ráborítása az élet anyagára«, a tanácstalan gondolat ide is, oda is kinyújtja csápjait, ehez és ahoz a tudományához fordul egy kis segítségért, kapcsolókat és formákat kér kölcsön, hogy a régiek értsék az újat s hogy az új hibátlanul belenőhessen az öreg venyigékbe. Végül bocsánatot kérek, ha a harmadiknak csoportosított műszavakat még az esetben sem nézhetem feleslegeseknek, ha bírálóm »bosszankodott« is rajtuk.” (1912. I. 984.) Ez az érvelés önismeretre valló, önkritikus és korrekt reflexió, általánosságban elismerhető, ám a „szótár” csakugyan fontos szavait érdemes, sőt szükséges lett volna megnevezni és definiálni, logikai helyüket kijelölni. Leopold pechjére erre a vitaszituáció nem adott alkalmat: a Nyugat, nagy átlagban, nem a részletező okfejtések fóruma volt, a Nyugat gyakorlata a rövid, elegáns reflexióknak kedvezett.

Babits viszonzalása nagyon tartózkodó, mindössze pár sor. Címe sincs, csupán annyi jelzi a Leopold cikkéhez való tartozását, hogy közvetlenül utána van tördelve. Lényegét az első mondat mondja ki: „Nem felelek: majdnem egyetértünk.” (1912. I. 986.) Egy dolgot azonban nyomatékkal megismétel, s ebben a végére illesztett rövid mondattal kiegészülve már teljesen igaza is van: „A pesszimizmus a hangsúly kérdése: a felhozott helyek ellen is fenntartom, hogy a vaskos könyv majdnem minden lapján a rossz presztízs bírálatára esik a hangsúly. Ez nem hibáztatás, csak jellemzés.” (1912. I. 986.) Így, jellemzésként, tézise már

csakugyan helytálló, sőt lényegkiemelő, de ez, paradox mód, Babits eredeti intenciójával szemben, éppen Leopold történeti érzékenységének, „szimatának” dicsérete. Leopold ezzel a „pesszimizmusával” (értsd: érzékenységével) sok lépéssel kortársai többsége előtt járt, s szimata a Babitsénál is jobban működött. Önismeretre, s nem mellékesen magas fokú szociológiai realitásérzékre vall, hogy tudta, s már könyvében leírta, vitacikkében pedig ismét kimondta: „Az új idők diadalmámorában nem népszerű hang a kétely e szava, de amely pillanatban megláttuk a presztízs *kétéltségét*, fel kell vetnünk a logikus kérdést: [...] honnan merítjük presztízs nélkül a még nélkülözhetetlen quietivumokat? *Miképpen fogunk ezután rendet és türelmet termelni ott is, ahol a célok még nem sikerült közös nevezőre hozni?*” (1912. I. 985.) A tömegtársadalmakat belülről összetartó mentális kohézió mibenléte és működési mechanizmusa, tetszik vagy sem, e modern tömegtársadalmak alapkérdései közé tartoznak. S Leopold aggodalma a megszülető „megoldásokat” illetően egyáltalán nem volt alaptalan. Ez ma már „józan előtt nem vitás”.

5

Maga a könyv roppant gazdag anyagú, időben, térben s jellegben nagyon különböző forrásokat aknáz ki, a skála a szent könyvektől a Káma-Szútráig terjed. Történeti és kulturális antropológiai példatára sokrétű és gazdag, egészében imponáló dokumentáció. Ez a megközelítési és adatbőség azonban, paradox módon, nem mindig kedvez a koncepció átlátásának, a részletek olykor túlzottan magukra vonják az olvasói figyelmet. Néhány összefüggés azonban kiemelkedik a részletekből vagy/és ismételten megneveztetik, s ezek a könyv tulajdonképpeni tartószerkezeti elemei.

Mindenekelőtt. Ismételten, számos összefüggésben kimondódik, az a „tüneményesor”, amely Leopoldot foglalkoztatta, a „tömegesség” és az „állandóság” következménye. A nagy lélekszámú, úgynevezett „tömegtársadalmak” fejleménye. „[A] presztízs tárgyi feltétele: a tömegesség és állandóság”, mondta ki egy helyen (1987: 75.) például expressis verbis is. Az úgynevezett „vadak” társadalmában ez még nincs, „a vadak társadalmából a presztízs tárgyi feltétele [...] hiányzik. A távolathány készleti a vadat arra, hogy csak az igazolt értéknek higgyen, csak a szemelőtt helytállót tisztelje. Az értékelésnek ez a még „szembeszökő tisztasága” azonban, Leopold szerint, nem „valamely belső sajátosság eredménye”, hanem a helyzet folyamánya, a „tömegiség hiányával” magyarázható. A „törzsi élet barbárrá szélesedése” önmagában is jól igazolja ezt az összefüggést. A „megtízszereződött törzslétszám” ugyanis szükségképpen „megnehezíti a logikai, erkölcsi vagy esztétikai vezérválasztást éppúgy, mint a varázslatok és babonák szemléletes ellenőrzését.” (1987: 75.) „Az emberpresztízs drámai kipattanása a tömegiség első jelentkezésével esik egybe, s diadalával diadalmaskodik.” (1987: 76.) Leopold, szemléltetésül, egy sor adatot hoz az együtt élő emberi közösségek méreteiről és belső tagolódásáról. „Sproat megbízható mérlegelése szerint egy-egy régi, 200 lelket számláló törzsből vagy 50 embernek van különböző fokú szerzett vagy örökölt rangja, a rabszolgák száma ugyanannyi lehet, s a maradék független törzstag.” (1987: 76.) A tömegesedés azonban más helyzetet teremt. „A legpolgáriassabb nemzetek közt ma körülbelül 80% tartozik az ún. alsóbb néposztályokhoz. Babel és Asszíria, Egyiptom és Róma sok százezer embert, Hindusztán és Kína egyberoskadó százmilliókat gyűjt egy-egy hatalmi szervezet alá. A valláskeretek kitágulása óriási sámán-távolatokat teremt, a 200 emberrel szemben álló prófétát felváltja az 500 millió buddhistával szemben álló próféta stb.” (1987: 76.) (Zárójelben tegyük mindjárt hozzá, a könyv megjelenése óta a méretek tovább nőttek, méghozzá ugrásszerűen. József Attila egyik versében a 30-as években még „két milliárd párosult magányról” szólhatott, ma az emberiség lélekszáma már 7 milliárd fölött van.) Mindez azonban nem egyszerűen csak

mennyiségi kérdés, a tömegtársadalom közvetlenül már átláthatatlan. „A társadalom túlnyomó része – kusza és óriási kapcsolatokban – rólunk-nélkülünk folyik le. Az a szó, hogy társadalom, legtöbbször azt jelenti, hogy valamit nem láthatunk, hogy valamihez nem szólhatunk hozzá: vannak dolgok, amelyeket azért nem látunk meg, mert kívül esnek szemhatárunkon, vagy mert ködös az idő, vagy mert rövidlátók vagyunk, és vannak dolgok, amelyeket azért nem látunk meg, mert társadalom van, mert tömeges állandóság van.” (1987: 12.) Az érintkezési viszonyok limitáltsága, valamint a virtuális érintkezés és a gyakorlati, reális érintkezés aszimmetriája, eleve behatárolja a világ, az emberi viszonylatok közvetlen percepciójának lehetőségét. Azok többsége, akikkel egy időben élek, akik „kortársaim”, számomra közvetlenül nem szemlélhető, nem figyelhető meg, azaz nem tapasztalható meg. Az embereknek az a köre, amelyet közvetlenül ismerhetek, mert érintkezem velük, erősen limitált, a populáció összlétszámához mérten elenyészően csekély. A többiekről a maguk konkrétságában vagy nem is tudok, vagy csak közvetve, áttételeken keresztül tudok – saját autopsziás ismeretem s ítéletem róluk nem lehet. Ismereteimet, ma úgy mondanánk, valamely médiumon keresztül szerzem be és meg. (A médium szót Leopold természetesen nem használja, de felfogásában a presztízs maga is egy ilyen médium.) S e közvetettségnek/közvetítettségnek szükségképpen következményei vannak. „A társadalomban, az emberek állandó és tömeges együttélésében, ismert érték kategóriáink nem érvényesülnek zavartalanul. Az energetikailag, gazdaságilag, erkölcsileg, logikailag, esztétikailag legértékesebb nem értékesül szükségképp legnagyobb mértékben társadalmilag is. A társadalmat az emberi értékek tárgyi érvényesülésén felül amaz értékek látszati érvényesülése is meghatározza.” (1987: 11.) „[N]emcsak az a kérdés itt, mit ér egy-egy ember az erőteljesítés, a hasznosság, az erkölcsi arravalóság, az értelem és a szépség szempontjából, hanem az is: minek nézik a többi emberek? Nemcsak az a kérdés itt, ki értékesül önmagában véve, hanem az is: ki értékesül a többi embereknél?” (1987: 11.)

A könyv koncepciójának e pontján, logikailag, mindjárt adódik egy lényeges distinkció: a tekintély és a presztízs megkülönböztetése, szétválasztása. A tekintély és a presztízs ugyanis a mindent összeszó hétköznapi szóhasználatlaltal ellentétben, Leopold felfogásában nem szinonimák. A közvetlenül megfigyelhető és megtapasztalható körben tekintély alakul ki, amely mindig ellenőrizhető. Igazolható vagy elvethető, a közvetlenül át nem látható, meg nem tapasztalható (s az előbbinél terjedelmileg jóval nagyobb) közvetítettség viszonyai közt pedig presztízs: a tekintély látszata. A tekintély látszatok alapján való vélelmezése. Ez a distinkció a koncepció fontos eleme, mert a tekintély és a presztízs azért mégis összefügg. Mindenekelőtt: „A lelki uralomnak [...] két »kiterjedése« van, [...] tekintély és presztízs.” (1987: 36.) Leopold szerint ugyan nem arról van szó, hogy a tekintély „jó”, a presztízs „rossz”, ez megalapozatlan, hamis megkülönböztetés lenne. De a két funkció nem azonosítható. „A presztízs nem jelenti szükségképpen az igazság, jóság, szépség bukását, csak összetéveszhetőségüket, veszedelmes közös nevezőjüket jelenti a hazugsággal, rosszasággal, rútsággal. A presztízs lehet védőnövénye az igaznak, jónak, szépségnek az alogika, anetika, anesztetika befagyott, merev világában”, megadva a „megélhetés”, az érvényesülés lehetőségét a tömegesség viszonyai közt is a „nemességi értékeknek”. (1987: 17.) De a presztízsnek nem szükségképpen ez a „jó” oldala a lényege, elsődleges funkciója, lényegét éppen az „összetéveszhetősége” adja, a látszat. Ezért beszél Leopold „látszattertékről”, s a presztízst egy helyen, egy adott összefüggésben ezért definiálja így: a „személyinek [...] a látszattertéket, a hedonikus gondolatmechanikában aratott magaviseleti sikert, amely átlappangja az egész társadalmat: presztízsnek nevezzük.” (1987: 15.) Azaz a presztízs hol hasznos, hol kártékony, de itt is, ott is csak látszatterték, amely meghatározott körülmények közt, meghatározott módon a személyihez tartozó értékeket imitálja. (Hogy mi adja a személyihez ezt a megkülönböztetett jelentőséget, s mi is az a „hedonikus

gondolatmechanika”, arra érdemes lesz még visszatérnünk a maguk helyén, egyelőre elég annyit tudnunk, egy speciális értékimitációról van szó. Pontosabban, a személyi is, a gondolatmechanika is ennek az értékimitációnak a konstitutív eleme.)

A presztízsz veszedelmessége tehát, mint a látszatoké általában, az „összetéveszthetőségében” van. Abban, hogy lehet „jó”, lehet „rossz”, de egyik minősége sem eleve adott, nem bizonyosság, hiányzik közvetlen igazoltsága. Igazolást ő maga is csak mint látszhat adhat.

E ponton érdemes magyarázatot adni arra, miért a presztízsz szó lett Leopoldnál a vizsgált „tünemény” megnevezése. A magyarázatot a szó etimológiája adja meg. A presztízsz szó, vagy ahogy akkor még franciásan írták: a *prestige* a latin *praestigiae* szóból ered, s eredetileg szemfényvesztést jelentett. Magát „a szemfényvesztőt (kockajátékos, kötéltáncost, erőművészt) praestigiator (-oros)-nak nevezték. A latin auktorok és a középkori szómagyarázók rászédő bűvészkedésnek tekintik [...], s mai értelmében, amennyire tudjuk, nem használják.” (1987: 18.) A régiak „a szavak megtévesztő varázsáról (praestigiae verborum)” is beszéltek, sőt olykor a „szemek presztízszéről” (utalva a látvány erejére). Maga a *praestigiae* szó összetett szó, s benne a *stringo* igét „meghatni”, „elhomályosítani”, „kápráztatni” értelemben is használták. (1987: 18–19.) A *praestigiae* és *praestigium* szót, mondja összefoglalóan Leopold, „a középkori latinság általában a szemfényvesztő illúziókeltés vagy a megfoghatatlan démonosság, hozzáférhetetlen varázs jelölésére alkalmazza” (1987: 19.). Idővel azonban, első sorban a francia szóhasználatban a szó jelöltje egyre szélesebb körre terjedt ki, s eredeti jelentése elhomályosult: áttételessé vált, sőt átszellemült. Ezzel a szó alkalmassá lett arra, hogy a Leopoldot foglalkoztató „tünemény” összefoglaló megnevezője legyen. De aligha véletlen, hogy Leopold nem feledkezett meg visszautalni az eredetre: „Ősjelentésében íme a presztízsz megtévesztő ügyesség, melyet ars sordidának [»szégyenteljes mesterség«-nek] néznek, akik a fórumon maguk is naphosszat élnek vele.” (1987: 20.) Nem kétséges, az etimológia által a kétélű presztízsz terminus negatív dimenziója hangsúlyozódik, s kap megerősítést, és ez önmagában is Babits minősítését, a „pesszimizmust” igazolja.

A presztízsz Leopold sok területen, sokféle összefüggésben vette szemügyre – még a szexualitás és a prostitúció sem esett kívül horizontján. (Jellemző módon, még az orális szex hajdani rosszállásában is kimutatta a presztízszvédelmi szempontokat – igaz, az erre vonatkozó leírást, óvatosságból, nem magyarul idézte. A dolog magyarul való néven nevezése alighanem akkor még a szociológus presztízszét is rombolta volna.) Anyaga és megközelítésmódja mindenkor érdekes és tanulságos, minden részlet révén újabb és újabb összefüggés rajzolódik ki. Azt mondhatjuk, egy enciklopédikus tájékozottság körvonalazódik a könyv hasábjain. Ezek teljes körű rekapitulációjára azonban itt sem hely, sem szükség nincs. Néhány összefüggésről mindazonáltal célszerű külön is szólnunk.

Az egyik, amelyet érdemes kiemelni, szinte csak mellékesen, a sok hasonló részlet közt elbújva jelenik meg a könyvben, ám jelentősége mai távlatból igen nagy. Leopold ugyanis megkülönböztette az *előítéletet* és az *előakaratot*, s eközben a tárgy szempontjából fontos összefüggést mondott ki. Mach meghatározásából indult ki („Az a megszokott ítéletet, melyet előzetes vizsgálat nélkül alkalmazunk egy új esetre, nevezzük *előítéletnek*”), s idézte Mach megjegyzését is az *előítélet* „rettenetes hatalmáról” (1987: 210.). De nem állt meg itt, s az *előítélet* mellett a kortárs elmélet által alkotott *előakarat* terminust is bevezette – vagy úgy is mondhatjuk, a szokványos *előítélet* meghatározásból leválasztotta, s önálló entitásként kezelte az *előakaratot*. A két terminus közt megállapított *distinkció* nemcsak érdekes, de strukturálisan is fontos. Sok mindent megmagyaráz a presztízsz geneziséből. „Az *előítélet szuverén*”, mondja Leopold: „meggyűlt, felhalmozódott autonómia, ami át tudott menni a vérbe: az *előítélet* a legtökéletesebb szubjektivitás, a szíve szerint beszélő én, őseink és múltunk *szókimondása*. Ezzel szemben az *előakaratnak* nevezett tekintély heteronóm, az ember az *előakaratban* nem ön maga akar, nem ön maga tűz célt, hanem valaki más: az *előítéletben*

saját őseink szólalnak meg, az előakarásban mások ősei és tegnapijai is nemcsak a mieink: az előítélet szükségképp saját biológiai megtakarításunk, az előakarat okozta biológiai megtakarítás ellenben nem szolgálja szükségképpen a mi javunkat.” (1987: 211.) Ez, félreértések végett szögezzük mindjárt le, nem az előítélet igazolása. A két rokon jellegű előzetes meghatározottságban a saját és az idegen megkülönböztetése „csak” azt a rést teszi felismerhetővé, amelyen keresztül az én idegen hatalom alá rendelődése, manipulálása bekövetkezhet. Az előítélet, bármily „rettenetes hatalom” is, nem, az előakarat viszont már a presztízis-folyamat, az *ars sordida* része: „a tömeg a spontán előítéleten túl már csak a gondolatmechanikai hedonizmus nyomát, nem pedig a gondolatökonómia becslési értékeit követi.” (1987: 212.) Azaz, „gondolatmechanikai hedonizmusának” engedelmessé, tudattalanul bár, de idegen, tőle elkülönült hatalmat szolgál. Nemcsak ellenőrizetlen tehát (mint az előítélet is), de ezt már a nem-saját uralja, miközben azt az „akarat” én a sajátjának hiszi, a sajátjaként fogadja el. Vagyis a saját előítélet egy heteronóm, sajátot és idegent öntudatlanul összekapcsoló előakarattá lényegül át.

A másik kiemelendő összefüggés közvetlenül ide kapcsolódik. Leopold a „gondolatmechanikai hedonizmusról” beszélt, s ez, valljuk, elég váratlan szókapcsolat, terminusként is meglepő. De ez nála egyáltalán nem véletlenszerű, átgondolatlan megjegyzés. Bár furcsának hat, végig van gondolva. „A presztízis az öntudatot elborító gondolatmechanikai élő, hedonisztikus tekintély”, szögezte le például egy helyen (1987: 38.). Az ellenségről kialakított sztereotípiák (pl. „kutyafejű tatár”) kapcsán magyarázattal is szolgált. Ezek, mondja, „kivétel nélkül oly presztízisek, melyeket a gyűlölet és félelem érzelmeinek behódoló hedonikus, ellent nem álló gondolatmechanizmus termelt. A hedonikus gondolatlebonnyítás kedvében jár az én éppen uralkodó érzelmeinek, úszik a hangulatárral, a jól nevelt gentleman álmos konszenzusával, aki mindig mosolyog, és senkinek nem mond ellent. A presztízis a kellemes és kellemetlen benyomások vagy reprodukciók általánosító és állandósító többlete, s megszabadítja a személyről szóló benyomást vagy emléket a fogalmi behűtés [értsd: a megismerés, megértés »hideg« racionalitásajels válogatás akadémikuskodásától. De ezzel egyben a becslés és a nemesség megállapítását is lehetetlenné tesz.” (1987: 39.) „A mechanikai élő intenzitása”, mondja, „elragadja a presztízis alatt állót, s »értékelése az élvel egybeesik«” (1987: 39.). Magyarán, „élv és értékelés”, azaz az aktuális hangulatnak megfelelő érzelem és az értékítélet egybeesik, az értékítélet az érzelemhez (s nem az értelemhez) igazodik. Leopold itt Wundtból indult ki, Wundt felismerését vitte tovább (alighanem innen van a terminológia szokatlansága és nehézsége). Wundt, mondja Leopold, „logikai érzelmeknek nevezi azokat, amelyeket a gondolkodás sikere és könnyűsége vált ki belőlünk, de ilyfajta érzelmek [...] megelőzik a logikát is: ha érzelmeket vált ki belőlünk a gondolkodás sikere és könnyűsége, nyilván érzelmeket vált ki belőlünk a gondolatnak, a fogalmi magnak kész adottsága s így saját gondolatmunkánk feleslegessége is”. A készen kapottság. „Ily logikai érzemmel jár a presztízis befogadása.” (1987: 39.) Magyarul: a tömegtársadalom embere megspórolja magának a gondolati, megismerési erőfeszítést, s elfogadja az érzelmeivel egyező, kínálózó értékítéletet – saját munka nélkül jutva értékítélethez a világ dolgairól. A hedonizmus szó Leopold elméletében ezt a „gondolatmechanikai” spórolást fejezi ki (s látja el – negatív – konnotációval).

Mindez nem kevesebbet jelent, minthogy a presztízis hatalma alatt álló érzelmileg érdekelt az érzelmei összhangban lévő értékítélet elfogadásában. Értékítéletét nem a tárgyi igazoltság, hanem érzelmei magyarázzák és igazolják. A presztízis hatalma alatt álló ezért, s csak ebben az értelemben „hedonista”.

A harmadik kiemelendő összefüggés a szó szerepe és hatalma, a *praestigiae verborum*. A könyv tömör, de átfogó nyelvelméletet is ad, két – nem hosszú, ám tartalmas – idevágó fejezete is van: a *Szó és hallgatás*, illetve a *Hallgatás és titok*, és pluszban a nyelvi neve-

lésről is szól. Már az alaptézis is fontos: „Az állandó és tömeges társadalmakat a nyelv, a gondolat kifejezés szervezősége tartja össze belülről, mikor már a társadalomhatár a szimathatárt meghaladta. A presztízs – a szó lévén a hatékonyság legmesszebb ható és legsimulékonyabb eszköze – kezdettől hasznára fordítja.” (1987: 177.) A szó hatalma persze az emberközi kapcsolatok kezdeteitől megvan, így az úgynevezett „primitíveknél” vagy az elmaradott paraszti közegben is. De a társadalom méreteinek megváltozásával e hatalom szerkezete finomul, szerepe pedig módosul. Az önálló szférába szerveződő politikában, illetve a politikusnál már összetett funkciójú. „A politikus érzi, hogy két ember között a szó csak tudatközi lehetőséget jelent, nem szükségképpen bekövetkező megértést, érzi, hogy nem csak pusztába kiáltott szó, nemcsak holt betű van, hanem a másik határon visszhang is, s a betű nemcsak életre támad, hanem ölni is tud.” (1987: 179.) A nyelv a politikai mezőben is hatásköz. És szerepe itt megint kettős. „A nyelv jelentősége kettős”, olvashatjuk a könyvben. „Megadja az embernek, »amit a természet megtagadott tőle, egyenlő jeleket ad rendszeres kapcsolatokban félig egyező, félig változó észrevételeinkhez«, és ezzel »gondolkodásunk végtelenül behatódó és egyben átfogóbb uralomhoz jut a dolgok felett«. De a nyelv társadalmi jelentősége elhajlást mutat. A nyelvnek itt szóba kell állnia, a szavak már nem a könnyű és verejték kényszerűségével hullanak, hanem felkészülnek és – amennyire csak lehet – az idegen tudathoz simulnak. S mentől jobban nő a távolság, s elbogozódik a tudatkülönbözet, annál kényszeredettebb vagy öncélúbb a szó. A taglejtések, a mozdulatok, az arcjáték közvetlensége a leírt és nyomtatott szóból elmarad: a szavak elfáradnak [...] színük és zamatuk elveszett, szólám és közhely pora lepi el a gondolkodást.” (1987: 179.)

A szó ideális esetben, ahogy Leibniz (s az ő nyomán Leopold is) hitte, az értelem tükré. Leopold azonban már a nyelvválság korának gyermeke volt, s személyes tapasztalata is, a szemléletét alakító kulturális tájékozódása is arra figyelmeztette, a szó státusa megváltozott. Az „[e]lmálló, jelentőségben ingadozó szavak, járkáló, csavargó és csapodár szavak” (1987: 179.) rációfolnak Leibniz várakozásaira. Az „ember sohasem oly mélyszélességes opportunistá, mint amikor először megszólal” (1987: 180.), mondta. Ez az „opportunistikus” ugyan szerinte strukturális adottság, s kettős természetű. „Demokratikus” lehetőség és zavar s félreértés eszköze. Alapjában, meggyőződése szerint, olyan lehetőség van a nyelvben, amely (1) az ember s ember közti viszony optimalizálását segíti. „A szó [...] az egyéni lélek óriási megalázódása”, mondja, „mások keresése, simulás a máshoz és a többhöz, színek és árnyalatok megáldozása, lélekfinomságok szürke redukciója a beszélő- és hallószervek nyers mozgásaira” – egészeben mégis „a legnagyobb demokratikus kísérlet az embertörzs életében” (1987: 180.). A megfogalmazás elárulja, e kísérlet sem veszélytelen, ára van. Valamiről valamiért le kell mondani. A helyzet azonban komplikálódik: „amikor a szó már elszakad magától, amikor a szavak már nem is élményeinket tördelik formába, hanem az időt, az unalmat”, akkor (2) a közvetlenséget felváltó közvetítettség nyelvileg is új helyzetet teremt: az „odavetett, aláhúzott, becsempészett, hízelgő, magolt és elterelő szavak szintaxisa” már „a meg nem értés és a félreértés nyelve”. (1987: 180.) A nyelv pedig mint egyféle kínálkozó „védelmi állás” a presztízs eszköze lesz, s a „fecsegés” és a „zárkózottság” egyaránt ezt szolgálja. S ami nem kevésbé fontos: a presztízs: absztrakció, a szó pedig többféle módon is kitermelheti azt az absztrakciót, amely a presztízst alkotja (1987: 180–181.). A presztízs mint absztrakció tulajdonképpen a szóban, a szavak rendjében ölt alakot, a szavak rendjeként jelenik meg.

Nyelv és presztízs viszonyának leírása Leopold gondolatmenetében nehézkes: tapogatózó s el-elakadó, de magának az összefüggésnek a felismerése megvan, sőt arra is rájött, ez az összefüggés szándékosan is alakítható: a presztízst konstituáló nyelv neveléssel alakítható, azaz a presztízsteremtés szándékolttá, céltudatosá tehető. A történeti

fordulópontot az antik görögség és a rómaiak gyakorlatának összevetésével mutatta be, jelezve, hogy folyamatról van szó. *„A presztízis elemzője számára alig van tanulságosabb forrás, mint a két nevelési eszmény, a görög és a római egybevetése a legmagasabb törekvések, az etika szempontjából”,* mondja (1987: 196.). *„A görög ambíció a testi szervezet, az erkölcsösség és a szemlélet gyökereiből tör napvilágra, a fiatal test, az üde összhang és a világos logika mérközését látjuk az olimpiai versenyeken, a közpályán, a bölcselők iskoláiban.”* (1987: 196.) *„Az üvegházi babért, a téliekertek pálmaóriáisait nem ismerte a klasszikus görög nevelés. Az elérhető megtiszteltetés csúcspontján ott áll Athén fénykorában a demokratikusan ellenőrizhető, mert megértett tekintély. A görögöknél a mérközés, a rómaiknál a hatás a főelv [...]. Róma rhétoriskoláiban s előkelő házaiban az ügyességgel megkaparintható személyi distinkció, a külszín, a presztízis kerekedik felül, s válik utóbb öncéllá.”* (1987: 196–197.) Érdekes, hogy e ponton Leopold nem hangsúlyozta alapkritériumát, a tömegességet, csak hallgatólagosan odaértette azt, pedig ha valahol, akkor e ponton, a tekintély és a presztízis e pozíciócseréjénél a tömegesség szerepe jól megfogható. A kis görög városállamok világa és a világbirodalom Róma szignifikánsan más társadalmat alkot – Róma, milliós fővárosával, már tömegtársadalom. S a váltás sem egyszerű aktus, hanem folyamat. Ezt Leopold jelezte is, amikor a kései görög fejleményeket jellemezte. *„A kései görög iskola egyre kevésbé azért a puha lehetőségek éveiben meggazdagítsa. A platonai gondolateszmény hatásvadászó presztízis-szerszámmá fajul: már nem azok a legkeresettebb tanítók, akik a legbölcsebbek és ismeretekben a leggazdagabbak, hanem azok, akik a legtökéletesebb reprezentálásra képesek az ifjakat kioktatni.”* (1987: 194.) S illusztrációként idézte is a *„presztízishajhászásba merült neveléstant”* maró gúnyjal jellemző Lukianosz ironikus és keserű tanácsait. Például: *„Legyen öblös hangod, arcátlan modorod és olyan járásod, mint az enyém: mindez nagyon szükséges, sőt néha magában is elégséges.”* Vagy: *„Horáj össze érthetetlen, idegenszerű és a régiéknél ritkán előforduló kifejezéseket [...] ekkor a nagy tömeg meg fog becsülni, s meg fogja csodálni kiváló műveltségedet.”* (1987: 193–194.) S így tovább. A császárkori Rómában pedig, mondja Leopold, már felállítják *„a szónoklati tanszékeket”,* s ezekről *„a representative man [...] egész gyakorlati lélektanát s benne mint vezérmotívumot: a presztíziselnyerés művészetét tanították boldog-boldogtalannak. [...] A műveltség alárendeltsége a presztíziscélok alá oly általános és gyökérig menő, hogy erkölcsi züllöttség eltakarására is felhasználják.”* (1987: 195.) A császárkori Rómát Leopold már *„a hanyatlás és az öncélú retorika presztízisszázadai”*-ként emlegeti, s a *„cifra vakolat”*-ról beszél, *„melyet a hanyatló Róma rakott a görög derű s a jézusi egyszerűség oszlopatára”* (1987: 197–198.). Mindez, nem kétséges, igencsak negatív karakterisztika, jól érezte az érvelést olvasó Babits. S Leopold nem is titkolta, hogy a mögöttük álló *„kétezer év”,* *„melyet a régi Róma segített a presztízist öncéllá emelő pozőrökkel, az irodalom, a bölcsélet, a jog, a politika szemfényvesztőivel megrakni”,* hanyatlástörténet. Azaz hanyatlás és presztízis szorosan összetartozik, ahol presztízis van, ott hanyatlás is van. *„A másolásra és külszínre való nevelés a Róma öröke: egyetlen célja: elkülönöznöni a tömegtől és tapsot aratni.”* (1987: 198.)

Leopold, tudjuk, nemcsak olvasta, de személyesen is ismerte Guglielmo Ferrerót, a hanyatló Róma történetének kitűnő ismerőjét, a hatalom dinamikájának értőjét s érzékeny bemutatóját, érvelése mögött tehát e pontokon alighanem Ferrero állt. Ennél a gondolkodástörténeti összefüggésnél azonban fontosabb, hogy a kétélű presztízis negatív dimenziójának jellemzésében igen messzire jutott, s észrevette, a presztízis nemcsak egy, a társadalmak méretnövekedése kiváltotta szociálpszichológiai jelenség, hanem, mint önállósulásra, öncéllá válásra szinte felkínálkozó technika, súlyos következményekkel járó társadalmi problémakezelési mód, *„megoldás”*. Olyan megoldás, amelynek negatív, romboló és deformáló következményei legalább akkorák, mint az a probléma, amelyet

a megnövekedett méretű társadalmak életében úgy-ahogy áthidal. Az eltűnő közvetlenség mérgező pótléka ez, s az emberi társadalmak nem lehetnek elég óvatosak, amikor felhasználják.

6

A könyv megítélése szempontjából nem érdektelen, hogy Leopold a morálra érzékeny gondolkodó volt, ez átsugárzik a presztízsről adott jellemzésein is. Fontos distinkcióit nem is tudta volna megtenni enélkül. Ez az érzékenység tette fogékonnyá bizonyos problémákra, bizonyos, történetileg kialakult fejleményekre. De kritikáját nem merte végigvinni, a jelek szerint maga is megrettent felismerései egyikétől-másikától. Egy ponton túl, föltehetően, már több minden blokkolta gondolkodását. Részben azért foghatta vissza önmagát, mert tudta, a presztízis történeti megjelenése nem pusztán egyéni önkény eredménye, valós történeti problémára adott (ellentmondásos, „kétélű”) válasz. A kis közösségekben érvényesülő közvetlenség elvesztését a nagyméretű tömegtársadalmakban, a társadalom fenntartása érdekében valahogy át kell hidalni. A kohéziót az egymást nem ismerő emberek között is meg kell teremteni. De ez, föltehetően csak egyik szempontja volt. Ezen túl azért is visszafogta kritikáját, mert ő, könyve írása előtt még egy olyan történeti periódusban nyerte el meggyőződéseit, amely jelentős gazdasági és civilizatorikus fejlődést produkált és az emberi viszonyok harmonizálódását, az élet minden területére kiterjedő haladást ígért. Ez az egész kort átító haladáshit persze, mint nem sokkal később kiderült, megtévesztő illúzió volt, s a csakugyan végbemenő pallérozódás együtt járt a barbarizálódás tendenciáinak megjelenésével, majd brutális manifesztálódásával, a vérben és mocsokban zajló „nagy háborúval”. De a fejlődés 1913/14-ig oly nagy volt, hogy a háború nagy traumáján átesett emberek még utólag is a „boldog békeidőket” látták e korban, s utólag is elnyomták magukban rossz tapasztalataikat. S alighanem az is blokkolta Leopoldot, hogy csalódva kora legradikálisabb társadalomkritikai mozgalmában, az úgynevezett „marxizmusban”, arról az inspirációról is lemondott, amelyet a nagy névadó, az önmagát egyébként a marxizmustól jó előre megkülönböztető Karl Marx életművének szisztematikus tanulmányozása jelenthetett volna. S végül, de egyáltalán nem utolsósorban nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Leopold teljesen járatlan úton mozgott, magának kellett utat vájnia a maga számára, s ez hol jobban, hol kevésbé jól sikerült. Eredményei egészében szükségképpen magukon viselték a felismertség részlegességének jegyeit.

Mindeme szempontok eredőjeként hajlamos volt a presztízis negatív dimenzióját anomáliának, például a rossz nevelés következményének látni. S nem ismerte föl, hogy a nevelés mögött is valami mélyebben fekvő társadalmi-történeti dinamika működik. Nem számolt például azzal, hogy a tőke logikája a maga szükségképpeni distinkciójából eredően maga a működésben lévő *hamis realizmus*. A működő tőke nem szükséges és hasznos javakat, hanem profitot állít elő, s a profit érdekében mesterséges igényeket generál (amelyeket aztán kielégít), s ez mind a gazdaság szerveződését, mind a gazdasági szereplők életét egy célirányosan deformált hamis racionalitás szerint mozgatja. A tőke logika uralma alatt az emberi közösségnek, de az egyes embereknek is az önismeret, jó esetben, luxus, amelyet többnyire nem engedhetnek meg maguknak, rosszabbik esetben pedig olyan szituáció megteremtője, amely egy mindent átfogó, nagy és személytelen hatalommal állítja szembe az izolált egyént, amelyből kitörni számára gyakorlatilag lehetetlen. S magának e szituációnak a szimpla fenntartása is olyan súlyt rak rá, hogy annál a fejt struccként homokba dugni is „gazdaságosabb”. A működő tőke megtestesítette a racionalitás (amely az irracionalitás egyik átfogóan érvényesülő változata) az egyéneket és a közösséget kímé-

letlenül kondicionáló szuperhatalom. Még az ellene való föllépést is deformálja vagy/és átváltoztatja torz és közösségtelen lázadásokká.

Ennek a szuperhatalomnak az internalizálása, belsővé tétele a személytelen hatalomnak való behódolás leglágyabb, rövid távon legkevésbé „rossz”, legkevésbé fájó módja. Elkerülhetővé teszi a direkt, nyers erőszakot. A Leopold által presztízis névvel megjelölt fejlemény valójában ennek a folyamatnak az egyik oldala, vetülete.

7

Az adott történeti szituációban érthető, s nem is elfogadhatatlan, hogy Leopold lényegileg a lelki uralomra szűkítette le a problémát, és pszichológiai, sőt – Freud nevének említése nélkül – freudiánus magyarázatot adott rá. (Ez a leszűkítés teszi érthetővé Leopold egyik, eddig nyitva hagyott meghatározásában a *személyinek* a hangsúlyozását.) S ezt azért tehette meg, mert jó érzékeléssel felismerte, hogy az emberek a tömegtársadalmat a megváltozott körülmények között is a régi, ott még közvetlenül átlátható személyközi viszonyok analógiájára értelmezik, sajátos redukciót hajtva végre. Világukat, amely közvetlenül, szemlélhető és megfigyelhető formában immár átláthatatlan, illetve csak nagyon kis körre vonatkozóan átlátható, változatlanul a régi módon, még személyi szempontok szerint igyekeznek értelmezni. Ez a redukció pedig egy személytelen, absztrakt módon érvényesülő hatalmat látszatokká transzformálja, és analógiásan értelmezi, megszemélyesíti. A világnak ez a pszeudoszemélyire való redukciója, bár ezt Leopold *expressis verbis* nem mondta ki, voltaképpen az elveszett közvetlenség (önmegtévesztő) pótlása. A személyi a maga félrevezető, inadekvát formájában, annak helyére kerül, ami már közvetlenül nem látható át, ami komplikáltabb és elvontabb annál, ami hajdan a kis-méretű közösségekben közvetlenül szemlélhető és biztonságosan megítélhető volt. A redukció tehát önmagában is megértést akadályozó probléma. Mert (1) az így felfogott „személyi” voltaképpen csak hamis, látszatszemélyi „tünemény”, (2) leegyszerűsíti (s így meghamisítja) a bonyolultat. S a hibás gondolati processzus itt még nem is fejeződik be. A presztízisnek, a látszattüneménynek alávett értelmező még ezt a személyit is kényelmi logikával „értelmezi”, spórol.

Leopold értelmezésének sajátossága, s egyben érdekessége, hogy a presztízis vezérelte gondolkodás és cselekvés folyamatát a freudi mélylélektan sémája (kínkerülés, kéjkeresés) szerint ragadja meg, de a saját szótára szavaival írja le. Fontos szerepet juttat a megértésnek („fogalom”) és az akaratnak („koncentráció”), de tudja, s ezzel számol is, ezek erőfeszítést igényelnek (a megértési és akaratigénynek megvan a maga ára, mondhatnánk, kínja, hozzájuk nem vezet királyi út), ezért a lelki háztartás igyekszik könnyebb megoldást találni. A *„koncentráció kínérzettel jár, kényelmetlen és keserves, így akaratmechanizmusunk preferálja azt, ami egyenlő feltételek mellett a legkevésbé koncentrált, az élmény felett a nem-élményt. Az én – önfenntartási ösztönénél fogva – csak ott fog koncentrálni, ahol kénytelen, és egyenlő értékek közül a még nem-élménynek, a még nem akarhatónak akaratmechanikai hatványt ad. De hajlam, ösztön, vágy nélkül a preferálás nem jöhet létre, viszont a hajlam, az ösztön, a vágy intenzitását az akaratmechanikai kéjtöbblet jobbra vagy balra tolhatja el. Az akaratmechanikai hatvánnyal jelentkező bármely hajlam, ösztön, vágy, mely valamely emberre vagy csoportra irányul, szintén presztízis.”* (1987: 108–109.) A presztízisnek ez a kitágító újraformulázása már több, mint a személyire irányuló látszatok elmélete, ez már egy érzelmileg motivált ismeretszerző és beállítódásalakító irányultság. *„A fogalom [megértés, megértettség] és koncentráció [akarat] is a formailag lezárt érzelmet és vágyat jelenti, a presztízisben a lezártág valósága a szabadság illúziójával párosul, okainkat, érveinket lappangó, névtelen érzelmek, elmosódott hangulatok értelmünk valóságos beleszólása*

nélkül lökik előtérbe.” (1987: 109.) „A tömegátlag a fogalom [= megértés, megértettség] és érzelem, az akarat és a vágy létharcában mindig az érzelem és a vágy pártjára hajlik.” (1987: 109.) S a presztízsből manifesztálódó „személyi” előnye e vonatkozásban nyilvánvalónak látszik a kint kerülni akaró számára: „A fogalom és a koncentráció megnyugtató hatására képes a személyi anélkül, hogy az alanya fogalom és koncentráció kínérzelméhez is hozzájutna. Mintegy a személyi elvégzi a fogalom és koncentráció minden terhét: a patriarkalizmus leszerelő biztonságával. Mentől határozottabb, élesebb, mentől inkább magától értetődő a személyi, annál sikeresebb lesz a gondolat- és akaratmechanikai érzelmentöbblet, mert annál inkább pótolja a fogalom és koncentráció nyugalmi többletét is.” (1987: 110.)

A mai spindoktorok ezt tudják, s ezzel élnek vissza „kommunikációjuk” megtervezésekor.

A leopoldi értelemben vett presztízsből engedelmessé váló természetesen nem hülye. Maga is érzékeli a személytelen, elvont hatalom erejét, de a hideg, érzelmentes, racionális elemzéshez nincs meg a kompetenciája, nincsenek meg a tárgyi és személyi lehetőségei. Ezért, jobb híján, a számára kínálkozó, látszatokra épülő, analógiás értelmezést végzi el. Vagyis egyszerre gyakorlatias („racionális”) és önmagát félrevezető, s így simul bele abba a rendbe, ahová helyét a nagy történelmi trendek kijelölik. Így persze megmarad fölülte a személytelen elvontság hatalma, de a presztízsből álló egyén (vagy egyének kisebb-nagyobb csoportja) mégis igazodási pontokhoz jut. Igaz, ezek a pontok hamisak, de az eligazodás látszatát nyújtják. Az egyén s a közösség pedig aláveti magát a pszeudoszemélyinek.

A spindoktorok pedig közben cinikusan termelik a szemetet és söprik azt a szőnyeg alá – amíg lehet.

*

A könyv és szerzője természetesen nem a mai kampányguruk, a spindoktorok előfutára, hanem a modern tömegtársadalmak egyik strukturális problémájának fölismerője, egy nagy veszélyforrás előrejelzője. A modern, megértő szociológia művelője, aki leírta, amit felismert, s ezzel az emberi közösség önértését szolgálta. Felvilágosított. De rossz közérzete, amelyet Babits „pesszimizmusként” dekódolt, valós volt. Bármennyire igyekezett is „értéksemleges”, „objektív” leírást adni, saját kora vágyainak szemszögéből is ítélte, s érzékelnie kellett, ez a társadalom, minden „haladás” ellenére nem olyan, amilyennek a saját eszményei alapján elvárható volna, amilyennek lennie kellene – eszmény és gyakorlat diszkrépanciája éles belső, szerkezeti törésvonalat rajzol ki. S Leopold a jelek szerint tudta, vagy legalábbis sejtette, hogy ezen a helyzeten kitűnő elmék felismerő, „leleplező” teljesítménye sem változtat alapvetően, a probléma mélyebben fekszik. Alighanem ez a székszezés, de mondhatjuk úgy is, magas fokú realitásérzék mondatta ki vele a keserű felismerést: „Mi haszna lehetlenné tenni az uralmat, ha a szolgaságot nem tudjuk lehetlenné tenni?” (1987: 207.) A leíró szociológus elnyomhatatlan morális érzéke azonban értelmezését implicite olyan irányba is kielésítette, amely, egy évszázad távolából ma már tudható, a modernitás kibontakozásával egyre súlyosabbá vált. A realitásvesztés és a manipuláció totalizálódása ma már e tömegtársadalmak alapjait bomlasztja szét.

JEGYZET

Leopold Lajos könyvének kiadásai: *A presztízsből*. Bp. 1912, Athenaeum, (Szociológiai Könyvtár 8), *Prestige*. A psychological study of social estimates. London, 1913, T. Fischer Unvrin, és New York, 1913. Dutton and Comp., *Prestige*. Ein gesellschaftspsychologischer Versuch. Berlin, 1916, *A presztízsből*. Sajtó alá rend., a jegyz. és bibliográfiát összeáll., az utószót írta E. Bártfai László. Bp.

1987, Magvető. (Magyar Hírmondó) – a szövegben, a kiadási év és az oldalszám megadásával ezt az utóbbi edíciót idézem. Ide tartozó írása még Leopoldnak: *A presztígeről*. Huszadik Század, 1910. 1–2. sz. 110–112., *Presztízs és osztálytagozódás*. Új Élet (Népművelés), 1912. 1. sz. 36–50. (Ez „mutatvány” a könyvből.) Írásainak válogatott jegyzéke az 1987-es kiadásban (440–443.). – Az 1912-es kiadás elismerő kritikája Jászi Oszkártól: *A presztízs*. Huszadik Század, 1912. 5. sz. 645–649. Ld. még Palágyi Menyhért: *Ifj. Leopold Lajos: A presztízs*. Magyar Figyelő, 1912. II. 501–503. Az angol nyelvű kiadások recepcióját szemlézi: Jászi Oszkár: *Angol és magyar tudományos közvélemény*. Huszadik Század, 1914. 1. sz. 85–90. – Az újrafelfedezés: Bertalan László: *A presztízs fogalmáról*. Szociológia, 1977. 1. sz. 108–130. – Leopold levele Babitshoz: Babits Mihály levelezése 1911–1912. Sajtó alá rend. Sáli Erika. Bp. 2003. 97–99. (E kötetre Babitslev rövidítéssel hivatkozom.) A Babitscsal való vita: *Babits Mihály: A presztízs*. Írta ifj. Leopold Lajos. Nyugat, 1912. 9. sz. 831–832., Ifj. Leopold Lajos: *A presztízs*. (Felvilágosító megjegyzések Babits Mihály bírálatához). Nyugat, 1912. 11. sz. 984–986., Babits Mihály: [*Viszonzóválasz*.] Nyugat, 1912. 11. sz. 986. Személyes kapcsolatukról: Csekő Ernő: „Mélyen tisztelt földim!” Ifj. Leopold Lajos és Babits Mihály barátsága. Múlt és Jövő, 2006. 2. sz. – Az életrajzhoz: Csekő Ernő: *Ifj. Leopold Lajos és Szekszárd*. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXIX. Szekszárd, 2007. 413–498. Ld. még: Gál István: *Ady Szekszárdon és „A senki Dunája”*. Dunatáj, 1978. 1. sz. 20–27.